

Ключевые слова: глобализация, конституционализм, конституционное право, правовой плюрализм, принцип равенства и запрета дискриминации, синтетизм.

Summary

Savchyn M., Zhuravlyova G. The fundamental principles of the methodology of research on contemporary issues of constitutional law and the principle of equality.

In the context of a concrete social environment and modern global processes, based on the interdisciplinary approach, humanitarian dimension of law and legal pluralism, the synthetic methodology of the study of constitutional phenomena and processes is substantiated. The main components of the constitutional principle of equality and the prohibition of discrimination are analyzed.

Key words: globalization, constitutionalism, constitutional law, legal pluralism, the principle of equality and the prohibition of discrimination, synthetics.

УДК 342.728

Н. П. ГАЄВА

Надія Петрівна Гаєва, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

КЛАСИФІКАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ

Однією з найважливіших структур громадського суспільства є розгалужена мережа громадських організацій, що дає можливість говорити про види цих утворень та здійснити їх класифікацію.

Класифікація громадських організацій в юридичній літературі здійснюється віддавна, що зумовлено як пізнавальними причинами, так і практичною значущістю. Вона знайшла своє відображення у наукових працях таких радянських правознавців, як Т. А. Бочкова, Ю. М. Козлов, В. В. Кравченко, І. М. Рожко, А. І. Щиглик, Ц. А. Ямпольська та інші. Сучасні вітчизняні й зарубіжні науковці продовжують дослідження класифікації та класифікаційних критеріїв щодо громадських організацій. Зокрема, можна виділити роботи представників наук конституційного, адміністративного, цивільного права, теорії держави і права, політології. Серед них – праці Н. В. Богашевої, О. М. Ващук, М. Ю. Віхляєва, Є. Є. Додіної, Т. В. Журенок, А. Ф. Колодія, В. В. Кочин, В. М. Кравчук, А. В. Матвійчука, М. В. Менджул, М. М. Новікова, Ю. І. Парути, О. М. Семьоркіної, Т. М. Слінько, Ю. В. Соболева та інших. Увага вчених-правознавців та вчених інших сфер наук була зосереджена і на класифікації окремих видів громадських організацій (О. Т. Бень, О. А. Корнієвський, Л. І. Лойко, А. М. Половинець, І. Т. Темех, О. Б. Ярош та інші).

Той факт, що класифікації громадських організацій присвячено чимало наукових досліджень, засвідчує не тільки їх значущість, а й наявність багатьох проблем. Адже різноманітність громадських організацій ускладнює здійснення її однозначної класифікації. До того ж нині не знайдено виважених універсальних та загально визначених класифікаційних критеріїв поділу громадських організацій. Така ситуація призводить не тільки до плутанини в правозастосуванні, а й створює перешкоди у виробленні єдиних засад їх правового регулювання.

Виходячи з цього, можна вважати проблематику класифікації громадських організацій актуальною і недостатньо розробленою. Саме тому автор ставить за мету розглянути класифікацію як метод пізнання громадських організацій, вдосконалити існуючі критерії їх класифікації та запропонувати власні. Однак, враховуючи обсяг статті, у її межах розкривається лише класифікація як метод пізнання громадських організацій, а критерії їх класифікації плануємо дослідити в наступній публікації.

Класифікацію як метод пізнання активно використовують в сучасній науці, зокрема юридичній. Однак змісту означеного поняття здебільшого не з'ясовують. Це зумовлено тим, що дефініції поняття «класифікація» в різних наукових джерелах в основному схожі. Проте вони також і відрізняються, адже не можуть не враховувати призначення та специфіку тієї чи іншої сфери наукового знання.

Щоб отримати з цього питання більш або менш вичерпну відповідь, важливо з'ясувати, який зміст вкладається в поняття «класифікація», що використовується в усіх науках і змінюється з розвитком конкретної наукової сфери. Так, тлумачний словник української мови слово «класифікація» пояснює у двох різних значеннях: 1) дія за значенням класифікувати, тобто розподіляти предмети, явища, або поняття на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями, групувати; 2) система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями. При цьому акцентується увага на дефініції, відповідно до якої класифікацією називається система розміщення предметів за класами на підставі схожості цих предметів у середині класу і їх відмінності від предметів інших класів¹.

Словник термінів з логіки тлумачить поняття «класифікація» (від лат. *classis* – розряд, клас і *facere* – робити) як багаторазово здійснений логічний поділ обсягу родового поняття на види й підвиди. За допомогою

класифікації внаслідок послідовного поділу можна отримати систему впорядкованих понять. Класифікація систематизує результати попереднього поділу розвитку певної галузі знань і тим створює умови її подальшого розвитку². Філософські словники визначають поняття «класифікація» так: 1) окремий випадок застосування логічної операції поділу обсягу понять, який полягає в поділі предметів на класи на підставі їхніх спільних ознак з утворенням певної системи класів цієї сукупності предметів³; 2) особливий випадок застосування логічної операції обсягу понять, певна сукупність поділу⁴. Дещо іншу інтерпретацію поняття «класифікація» дає нова філософська енциклопедія – це загальнонаукове та загальнометодологічне поняття, яке визначає форму систематизації знань, що охоплює всю сферу об'єктів дослідження у вигляді системи класів чи груп цих об'єктів, за якими вони розподілені на підставі їхньої подібності за певними властивостями⁵.

В юридичній науці загалом сприймають загальнофілософські уявлення про класифікацію суспільних явищ, засновані на їх аналізі та синтезі. Під класифікацією правознавці традиційно розуміють систему суспільних понять (класів, об'єктів) тієї або іншої галузі знань чи діяльності людини, що використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями чи класами об'єктів⁶. Окрім цього, соціологи вважають, що класифікація дає змогу визначити межі між різними формами знання⁷. Тобто, класифікація громадських організацій допомагає виявити їх сутність і зміст, юридичні властивості, а також розглянути їх як складові системи громадських організацій та сформувати цілісне розуміння даної системи. Тим самим розв'язується завдання як більш глибокого розкриття сутності категорії «громадська організація», так і змістовного наповнення категорії «система громадських організацій». У свою чергу, правильність і повнота класифікації будь-яких правових явищ, у тому числі й громадських організацій, залежить насамперед від вибору її критеріїв. У перекладі з грецької мови термін «критерій» означає «мірило для визначення, оцінки предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації»⁸. Тобто, критерій класифікації громадських організацій – це визначальна кваліфікуюча ознака громадських організацій, що дає змогу розмежовувати ці організації між собою.

Інтегруючи вищевикладені положення, можна вивести наступну дефінітивну формулу класифікації громадських організацій – це багаторазово здійснений, логічно побудований процес, спрямований на виявлення підстав (критеріїв), на основі яких відбувається послідовний поділ усієї багатоманітності громадських організацій на окремі самостійні групи з метою їх впорядкування, систематизації та, відповідно, встановлення наявних зв'язків між ними. Таке визначення, по-перше, допомагає зрозуміти правову природу та ідентифікувати громадські організації як систему на самостійні види (групи) або підсистеми; по-друге, створює науковий простір для внутрішньої видової класифікації громадських організацій; по-третє, спрямовує на створення зв'язків між усіма їх різновидами.

В процесі здійснення будь-якої наукової класифікації логічно правильний поділ завжди повинен відповідати низці вимог, суть яких зводиться до такого: 1) при встановленні різновидів однієї і тієї ж групи явищ критерієм кожного окремого поділу може бути лише одна підстава; 2) об'єктивність критерію. Поділ є не лише зовнішнім щодо явищ, які розглядаються, він приховує в собі риси самих цих явищ; 3) класифікація має виражати відмінність явищ не за формою, а за їх змістом, тобто обраний критерій повинен виражати істотні елементи змісту явищ; 4) застосування обраного критерію до різновидів, що вичленовуються, повинно обов'язково виявити відмінності між ними по суті, інакше стане неможливим розмежувати їх на види⁹. Перелічені вимоги до класифікації повною мірою властиві і класифікації громадських організацій. Така класифікація допомагає систематизувати накопичені знання про громадські організації, тобто отримати їх упорядковану, цілісну систему і тим самим не лише розширити знання про них, а й створити умови для подальшого накопичення та розвитку цих знань, їх систематизації та вдосконалення; з'ясувати подібності й відмінності між громадськими організаціями; надає можливість значно краще зрозуміти їх юридичні ознаки та функціональне призначення, більш ґрунтовно і комплексно усвідомити їх місце та роль у громадянському суспільстві.

Розвиваючи положення наукової доктрини класифікації громадських організацій, варто зазначити, що у процесі розвитку теорії громадських організацій їх класифікація ускладнюється, модернізується, і поділ проводиться як за новими, так і за все більшим числом критеріїв. При цьому слід зауважити, що класифікація громадських організацій є умовною, носить суб'єктивний характер, оскільки, як і будь-яка класифікація, вона безпосередньо залежить від знань і переконань суб'єкта, що її здійснює, а також його здатності розрізняти ознаки об'єктів класифікації та розподіляти їх за наміченими групами. У додаток до обґрунтування зазначеної тези варто навести думку зарубіжного вченого В. І. Криллова, який цілком слушно звертає увагу на те, що при розподілі предметів на суворо відмежовані одна від одної групи класифікація робить ці межі нерухомими. Проте предмети дійсності є взаємопов'язаними, між ними немає нерухомих меж. З цього випливає, що будь-яка класифікація є умовною. Багато явищ природи та суспільного життя не можуть бути беззастережно віднесені до якої-небудь визначеної групи. Окрім цього, з розвитком знань класифікація, як правило, змінюється, доповнюється, а іноді замінюється новою, більш точною. Саме тому до жодної класифікації не можна підходити як до завершеної; потрібно враховувати діалектичну природу як самої дійсності, так і відображаючих її знань, які знаходяться у безперервному процесі зміни та розвитку¹⁰.

Аналіз наукових доробків сучасних вчених, які стосуються окресленої проблематики, дає змогу констатувати, що нині існує кілька підходів до класифікації громадських організацій. Найбільш розповсюдженим є поділ громадських організацій за системним критерієм. Йдеться про застосування комплексу критеріїв, що дає можливість розглянути громадські організації в багатоплощинному вимірі. Другий підхід – поділ громадських організацій лише за одним критерієм. Тобто, має місце одноплощинний підхід до класифікації громадських організацій, який не продукує знань про весь набір їх суттєвих ознак. Третій підхід – розмежуван-

ня (диференціація) громадських організацій без зазначення критеріїв їх поділу. Вразливість цієї позиції полягає передусім у неможливості проведення наукової класифікації із-за відсутності підстав, за якими громадські організації об'єднуються в однорідні групи. Саме такий підхід має місце у запропонованій Т. Н. Слинсько та О. Г. Кушнарєнко класифікації громадських організацій, де вони поділяються на такі групи: екологічні, соціально-екологічні, природоохоронні; правозахисні групи і об'єднання; борці за справедливість; робітничий рух; громадсько-культурні, творчі, спортивні, здорового способу життя; жіночі рухи; миротворницькі; історико-патріотичні¹¹. Цю класифікацію в літературі цілком слушно характеризують «як де-що недосконалою, строкатою (оскільки немає єдиного критерію) і неспроможною відобразити все різноманіття людських інтересів та потреб, для задоволення яких створюються громадські організації»¹².

Для всебічного висвітлення питання про класифікацію громадських організацій за системним критерієм або лише за одним зазначимо, що в юридичній літературі при класифікації будь-якого явища за тим чи іншим критерієм традиційно застосовуються два способи. Перший спосіб – це дихотомія, або інакше – «поділ навпіл». З її допомогою, використовуючи послідовно один визначений критерій, ділять поняття на дві групи, з яких одну характеризує наявність цієї підстави, а іншу – її відсутність. При другому способі, за допомогою визначених підстав, створюється необмежена кількість груп. У кожній з них вказані підстави відповідним чином індивідуалізуються¹³. Для класифікації громадських організацій в сучасній літературі застосовуються обидва способи щодо обрання критеріїв при їх диференціації. Тимчасом, який би підхід у класифікації не використовувався, важливо, щоб при його застосуванні, як зазначає О. І. Зозуляк, була змога вийти на логічне розуміння системи тих чи інших правових категорій¹⁴.

При цьому одразу зазначимо, що пошук підстав класифікації громадських організацій повинен розпочинатись із легальних класифікаційних критеріїв, які застосовуються щодо їх поділу на рівні чинного законодавства, адже вони (критерії) є основними для правильного розуміння конкретного різновиду громадських організацій. Для прикладу наведемо Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р.¹⁵ (далі – Закон), де класифікаційні характеристики громадських об'єднань, у тому числі громадських організацій, будуються з використанням дихотомії. Так, залежно від можливості участі в цивільному обороті Закон класифікує громадські організації на ті, які мають намір здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи, та ті, які здійснюють діяльність без такого статусу (ч. 5 ст. 1). Саме цей критерій у Законі є своєрідним «первоначальним», який відкриває інші критерії для дихотомічного способу класифікації громадських організацій. Зокрема, громадські організації поділяються на такі, що можуть бути учасниками цивільно-правових відносин, набувати майнові й немайнові права, та ті, які не можуть (п. 1 ч. 2 ст. 21); мають право на створення відокремлених підрозділів та ті, що не мають (ст. 13); здійснюють підприємницьку діяльність безпосередньо, якщо це передбачено статутом громадської організації, або через створені в порядку, передбаченому законом, юридичні особи, та ті, які не здійснюють підприємницьку діяльність (п. 2 ч. 2 ст. 21); вправі виконувати державні замовлення і ті, яким таке право не надається (ч. 3 ст. 21); засновують з метою досягнення своєї статутної мети засоби масової інформації і ті, які їх не засновують (п. 3 ст. 2, ст. 21); беруть участь у порядку, визначеному законодавством, у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, що утворюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, та ті, що не беруть такої участі (п. 5 ч. 2 ст. 21) тощо.

Зазначимо, що дихотомію як спосіб класифікації громадських організацій активно використовують сучасні дослідники незалежно від того, як проведена ними диференціація громадських організацій – за системним критерієм чи за одним чинником.

Далі вбачаємо потребу зазначити і таке, що громадські організації є елементами й інших збірних категорій: 1) об'єднань громадян (ст. 36 Конституції України); 2) громадських об'єднань, організаційно-правовою формою яких є громадські організації (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання»); 3) громадських формувань, які згідно із Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 26 листопада 2015 р.¹⁶ охоплюють політичні партії, громадські об'єднання (а отже, і громадські організації), професійні спілки, творчі спілки відокремлені підрозділи іноземних неурядових організацій; 4) непідприємницьких товариств, окремими видами яких є об'єднання громадян (а отже, і громадські організації) (ст. ст. 85 та 86 Цивільного кодексу України)¹⁷; 5) неприбуткових установ і організацій, різновидами яких є громадські організації, професійні спілки (пп. «б» та «є» п. 157.1 ст. 157 Податкового кодексу України)¹⁸; 6) неурядових організацій, поняття яких за визначенням Фундаментальних принципів щодо статусу неурядових організацій у Європі від 5 липня 2002 р.¹⁹ та Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, стосовно статусу неурядових організацій в Європі № CM/Rec(2007)14²⁰ включає в себе добровільні самоврядні об'єднання або організації, створені для реалізації некомерційних завдань їхніх засновників або членів. Вони не розподіляють прибутки, що є результатом їхніх дій, між своїми членами та засновниками, але використовують їх для досягнення своїх цілей. Однак до числа неурядових організацій, згідно із цитованими документами, не належать політичні партії.

Не зупиняючись у межах даної статті на проблемних питаннях співвідношення громадських організацій з вищезазначеними громадськими утвореннями, зазначимо, що дослідження процесу класифікації громадських організацій не може бути відокремленим від класифікації названих суб'єктів на рівні законодавства та пропонованих доктринальних класифікацій вітчизняними й іноземними дослідниками. Адже громадські організації, будучи частиною об'єднань громадян, громадських об'єднань, громадських формувань, непідприємницьких товариств, неприбуткових організацій, неурядових організацій, не можуть бути ізольованими від

них. Тим більше, що ці форми громадських утворень так чи інакше відбиваються на особливостях громадських організацій. Інакше кажучи, класифікація громадських організацій повинна будуватися у двох площинах: по-перше, крізь призму класифікації названих суб'єктів; по-друге, – як класифікація власне громадських організацій. Водночас підміна та змішування понять призводить до того, що в законодавстві та науковій доктрині доволі часто розташовують в одному класифікаційному ряду громадські утворення різнопланового характеру.

Подібний стан речей свідчить про наявність взаємозалежності між проблемою класифікації громадських організацій та позицією законодавця, дослідника щодо сутності й змістовного наповнення категорії «громадська організація». Однак нині відсутня єдина усталена концепція щодо громадських організацій. Вважаємо, що така ситуація викликана передусім неякісним законодавчим підходом до інтерпретації змісту категорії «громадська організація», визначення якої є занадто лаконічним.

Не маючи на меті докладне висвітлення базових відмінних ознак, які притаманні громадським організаціям, зазначимо, що у легальному визначенні акцент робиться лише на суб'єктному складі – засновниками та членами (учасниками) громадської організації є фізичні особи (ч. 3 ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання»). Щодо інших ознак, то слід підкреслити, що громадській організації притаманні усі ознаки громадського об'єднання в цілому, що наведені в ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання». З аналізу даної норми випливає, що громадська організація, будучи організаційно-правовою формою громадського об'єднання (а точніше – її видом), характеризується такими ознаками: по-перше, громадська організація повинна бути добровільним об'єднанням фізичних осіб; по-друге, метою (ціллю) та напрямками її діяльності є здійснення та захист прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів.

З огляду на наведене, легальними класифікаційними критеріями громадських організацій, які впливають зі змісту ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання», є мета (ціль) діяльності, суб'єктний склад, напрями діяльності, можливість участі в цивільному обороті. Та попри це, залишається дискусійним у науковій літературі питання щодо визначення кола суб'єктів, які входять до переліку громадських організацій. Адже мета (ціль) діяльності, напрями діяльності, можливість участі в цивільному обороті є кваліфікаційними критеріями як громадських організацій, так і громадських об'єднань в цілому, і лише суб'єктний склад є головною, істотною ознакою, яку слід передусім враховувати при віднесенні тих чи інших громадських об'єднань до громадських організацій.

Щодо класифікаційних критеріїв мети (цілі) та напрямів діяльності, то вони зазвичай пропонуються дослідниками конституційного та адміністративного права, а можливість участі в цивільному обороті є цивільно-правовим критерієм поділу громадських організацій. При цьому в науковій літературі класифікація громадських організацій проводиться й за іншими критеріями. Але це вже тема іншої статті.

¹ Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова), А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін. – К.: Вид-во «Наукова думка», 1973. – Т. 4: І–М. – С. 175. – 840 с.

² Цалін С. Д. Словник термінів з логіки. 3-тє вид., виправ. і допов. / С. Д. Цалін. – Х.: Основа, 2004. – С. 121. – 321 с.

³ Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – С. 220. – 600 с.

⁴ Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. К. Ф. Губский и др. – М.: ИНФРА-М, 2003. – С. 212. – 576 с.

⁵ Новая философская энциклопедия: в 4 т. / науч.-ред. совет: В. С. Степин (предс.), А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин; А. П. Огурцов (учен. секр.). – М.: Мысль, 2010. – Т. 2. – С. 255. – 634 с.

⁶ Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. – С. 371. – 1020 с.

⁷ Большой толковый социологический словарь (Collins) / пер. с англ. – М.: Вече, АСТ, 2001. – Т. 1: А–О. – С. 292. – 544 с.

⁸ Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000. – С. 305.

⁹ Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наук. думка, 2000. – С. 102. – 731 с.

¹⁰ Криллов В. М. Логика / В. М. Криллов, А. А. Старченко. – М.: Высшая шк., 1982. – С. 56. – 264 с.

¹¹ Слинько Т. Н. Конституційно-правовий статус об'єднань громадян в Україні: навч. посіб. / Т. Н. Слинько, О. Г. Кушнаренко. – Х.: Арсіс, 1998. – С. 26–27. – 176 с.

¹² Кравчук В. Деякі підходи до класифікації громадських організацій в Україні / В. Кравчук // Вибори та демократія. – 2007. – № 1. – С. 49. – С. 48–53.

¹³ Брагинский М. И. Договорное право. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Статут, 1997. – С. 308.

¹⁴ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти: моногр. / О. І. Зозуляк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. – С. 193. – 432 с.

¹⁵ Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.

¹⁶ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 26 листопада 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 2. – Ст. 17.

¹⁷ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

¹⁸ Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.

¹⁹ Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі від 05.07.2002 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994-209>

²⁰ Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно статусу неурядових організацій в Європі № СМ/Rec(2007)14. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994-937>

Резюме

Гаєва Н. П. Класифікація громадських організацій: теоретичні підходи.

У статті досліджуються теоретичні підходи до класифікації громадських організацій. Особлива увага приділяється дефінітивній формулі класифікації громадських організацій, вимогам до класифікації, системному критерію, способам класифікації.

Ключові слова: громадська організація, класифікація, критерії класифікації, способи класифікації.

Резюме

Гаєва Н. П. Классификация общественных организаций: теоретические подходы.

В статье исследуются теоретические подходы к классификации общественных организаций. Особое внимание уделяется дефинитивной формуле классификации общественных организаций, требованиям классификации, системному критерию, способам классификации.

Ключевые слова: общественная организация, классификация, критерии классификации, способы классификации.

Summary

Gaeva N. Classification of public organizations: theoretical approaches.

The article investigates the theoretical approaches to the classification of public organizations. Particular attention is paid to the definitions of the classification of public organizations, the requirements for classification, the system criterion, the methods of classification.

Key words: public organization, classification, classification criteria, methods of classification.

УДК 341.1/8

М. І. СУРЖИНСЬКИЙ

Максим Ігорович Суржинський, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

НАЛЕЖНІСТЬ ДО ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ ТА ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Дослідження проблеми належності до громадянства завжди було актуальним, оскільки з усіх пов'язаних з інститутом громадянства питань найважливішим для будь-якої держави є визначення підстав, за наявності яких особа визнається громадянином цієї держави. Незважаючи на це, у правовій науці проблема належності до громадянства ще не була предметом спеціального наукового дослідження. Зазвичай, вчені-конституціоналісти обмежуються у своїх працях лише констатацією й характеристикою підстав, за наявності яких особа визнається громадянином (С. А. Авак'ян, Р. Б. Бедрій, О. В. Журавко, С. К. Косаков, В. В. Кравченко, О. С. Лотюк, А. В. Мещеряков, О. О. Міронов, В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, І. А. Толкачова, О. Ф. Фрицький, П. Ф. Чалий, Ю. С. Шемшученко, К. Л. Шкумбатюк). А теоретичним питанням змісту поняття «належність до громадянства», які потребують свого подальшого висвітлення, присвячено небагато праць переважно зарубіжних авторів (В. Я. Кікоть, О. Є. Кутафін, В. М. Сафронов, В. С. Шевцов). Водночас відсутнє тлумачення даного терміна в законодавстві, хоча сутність будь-якого поняття вирішальною мірою визначається ступенем його юридичного оформлення. Тим часом переважна більшість науковців не розглядає належність до громадянства як самостійну проблему і зводить її до характеристики складової набуття громадянства. Це створює об'єктивне підґрунтя для подальшого теоретичного пошуку вирішення даної проблеми.

Як відомо, після розпаду СРСР питання, пов'язані з визначенням первісної сукупності громадян, вирішувалися колишніми радянськими республіками не шляхом укладання багатосторонніх угод чи прийняття спільних рішень, а кожною республікою самостійно на підставі внутрішньодержавних актів. Як результат, в одних державах встановлення первісної сукупності громадян пов'язувалося з такою формою, як визначення належності до громадянства, а в інших – як одна з підстав набуття громадянства. Так, в Україні правовий припис щодо встановлення кола осіб, які визнаються громадянами України, уже в першій редакції Закону «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 р. був закріплений в окремій статті, яка мала назву «Належність до громадянства України» (ст. 2)¹. Аналогічні за назвою статті можна знайти в законах про громадянство Азербайджану (ст. 3)², Казахстану (ст. 3)³, Киргизстану (ст. 1)⁴, Латвії (ст. 2)⁵, Узбекистану (ст. 4)⁶.

Що стосується Російської Федерації, то в Законі «Про громадянство Російської Федерації» від 28 листопада 1991 р.⁷ визнання осіб, які є її громадянами, було зафіксовано як одна з підстав набуття громадянства. Російські правознавці вважають, що це було зумовлено тим, що громадянство Російської Федерації на той час, як і в інших колишніх радянських республіках, не було юридично оформлене. Діяв єдиний паспорт громадянина СРСР зразка 1974 р., і не було правових засобів підтвердження чи спростування належності до